

JERZY BAŃSKI, KONRAD CZAPIEWSKI, MARCIN MAZUR
IGiPZ PAN, Warszawa, Polska

Potencjały rozwojowe województwa podkarpackiego – diagnoza i ocena

Development potentials of the Subcarpathian Voivodeship – diagnosis and assessment

Streszczenie: Celem artykułu jest ocena potencjału rozwojowego województwa podkarpackiego na tle innych regionów w kraju ze wskazaniem głównych determinant i barier rozwojowych oraz identyfikacja kluczowych branż gospodarczych regionu. Podstawowe pytanie badawcze brzmi: „Które sektory gospodarki Podkarpacia mogą przyczynić się do jego przewagi konkurencyjnej nad innymi regionami w kraju?”. W artykule wykorzystano wyniki projektu pt. „Badanie potencjałów i specjalizacji województwa podkarpackiego”, który był realizowany przez autorów artykułu w 2013 roku na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego. W badaniach zastosowano szeroki wachlarz metod społecznych (w tym wywiady pogłębione i zogniskowane wywiady grupowe z właścicielami firm, przedstawicielami samorządu i organizacji pozarządowych) oraz statystycznych, które pozwoliły zgromadzić bogaty zbiór materiałów empirycznych. Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzono, że kluczową rolę w regionie odgrywa potencjał gospodarczy i społeczno-demograficzny.

Abstract: The purpose of this article is to assess the development potential of the Subcarpathian Voivodeship in relation to other regions of the country (divided into five categories of potential: demographic and social, natural and cultural, economic, spatial and institutional) indicating the main determinants and barriers of development and the identification of the key sectors of the economy of the region. The basic research question is: Which sectors of the economy in Subcarpathian Region may contribute to its competitive advantage over other regions in the country? During the study a broad range of social (including in-depth interviews and focus group interviews with entrepreneurs, representatives of local government and non-governmental organizations) and statistical methods were used, which allowed to accumulate a vast collection of empirical materials. Based on the research, it was found that the economic and socio-demographic potential plays the key role in the region.

Słowa kluczowe: gospodarka; potencjał; region; województwo podkarpackie

Keywords: economy; potential; region; Subcarpathian Voivodeship

WSTĘP

Województwo podkarpackie należy do grupy rozwijających się regionów. Na przykład pod względem tempa zmian PKB per capita w okresie 2004–2010 znalazło się na 6. miejscu w kraju i na pierwszym miejscu wśród regionów wschodnich. Cechuje się też jednym z najwyższych wskaźników przyrostu naturalnego. Z kolei duża gęstość zaludnienia sprzyja koncentracji sieci różnego rodzaju usług, a najwyższy w kraju wskaźnik aktywności społecznej mieszkańców może stanowić solidną podstawę rozwoju gospodarczego. Jednak należy zaznaczyć, że region charakteryzuje ujemne saldo migracji z powodu relatywnie niskiej podaży miejsc pracy, a oferowane wynagrodzenia – w porównaniu do innych regionów – są raczej niskie. Mieszkańcy województwa, w tym przede wszystkim z terenów wiejskich, mają niski poziom wykształcenia, ale liczba osób studiujących wyraźnie wykazuje tendencję rosnącą.

Województwo podkarpackie ma urozmaiconą strukturę funkcjonalną, co stwarza dogodne warunki dla rozwoju różnych branż gospodarki. W środkowej części województwa zlokalizowany jest zespół miejski Rzeszów-Łańcut oraz kilka innych ośrodków położonych wzdłuż korytarza transportowego A4, w których rozwinięte są różne sektory przemysłowe. Podobne cechy wywodzące się z tradycji Centralnego Okręgu Przemysłowego ma północna część regionu. Rolnictwo jest silnie rozdrobnione i niskotowarowe, dlatego nie odgrywa ono dużej roli ekonomicznej, choć stanowi nadal główne miejsce pracy dla ludności wiejskiej. Tylko na niewielkich obszarach o dobrych warunkach agroekologicznych (rejon Przemysła, widły Wisły i Sanu) działają gospodarstwa rolne mogące konkurować z rolnictwem innych regionów w kraju. Południe województwa ma duży potencjał środowiskowy, który może być wykorzystany przez różne formy usług turystycznych¹.

Celem artykułu jest ocena potencjału rozwojowego województwa podkarpackiego na tle innych regionów w kraju ze wskazaniem głównych determinant i barier rozwojowych oraz identyfikacja kluczowych branż gospodarczych regionu. Podstawowe pytanie badawcze brzmi: które sektory gospodarki Podkarpacia mogą przyczynić się do jego przewagi konkurencyjnej nad innymi regionami w kraju? W artykule wykorzystano wyniki projektu pt. „Badanie potencjałów i specjalizacji województwa podkarpackiego”, który był realizowany przez autorów artykułu w 2013 na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego. W czasie badań zastosowano metody społeczne i statystyczne:

– zogniskowane wywiady grupowe – wśród rozmówców znaleźli się przedstawiciele urzędu marszałkowskiego, jednostek samorządu terytorialnego, a także osoby z otoczenia biznesu, prowadzące działalność gospodarczą, przedstawiciele organizacji pozarządowych oraz naukowcy. Ogółem przeprowadzono 3 wywiady grupowe, w których w sumie wzięło udział 15 osób;

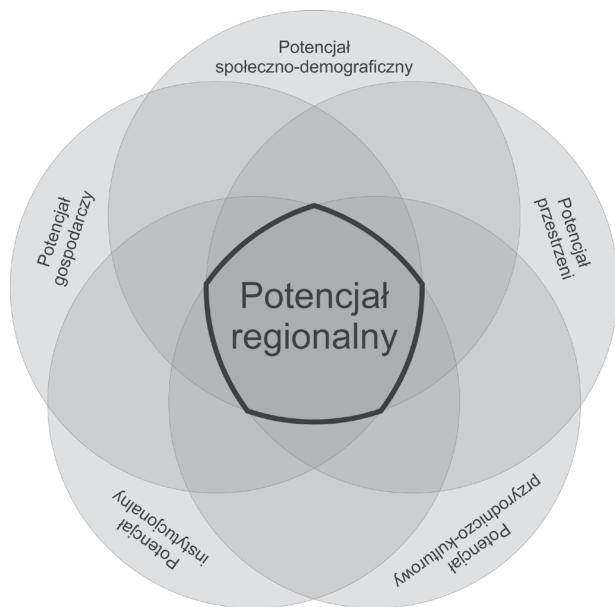
– w analizach statystycznych wykorzystany był wskaźnik z grupy metod wzorcowych – miara rozwoju Hellwiga. Istotnym elementem w pracach na tym etapie był właściwy dobór

¹ Stąd też różni autorzy – m.in. Gorzelak, Jałowiecki (2000), Sobala-Gwosdz (2005), Ślusarz (2005) – upatrują rozwój Podkarpacia w strategii rozwoju endogennego, choć w różnych opracowaniach strategicznych (np. *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020*) wskazywane są inne elementy, jak położenia tranzytowe lub region wymagający wsparcia procesów rozwojowych.

wskaźników, od którego zależy poprawność pomiaru i otrzymanych wyników każdego badania. Dobór mierników wykorzystanych do opracowania zagregowanych wskaźników został oparty na trzech podstawowych kryteriach – merytorycznym, formalnym i statystycznym. W analizach wykorzystano 55 jednostkowych wskaźników, które spełniały łącznie wykazane powyżej kryteria.

POTENCJAŁY ROZWOJOWE PODKARPACIA – DIAGNOZA

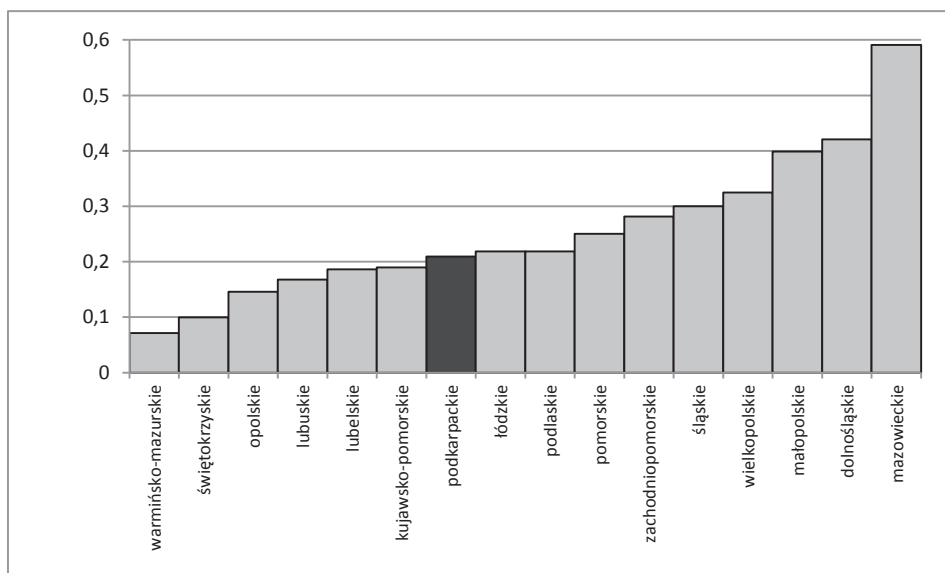
Na potencjał rozwojowy regionu składa się szereg elementów składowych, które można podzielić na kilka grup: 1. potencjał demograficzno-społeczny; 2. potencjał przyrodniczo-kulturowy; 3. potencjał gospodarczy; 4. potencjał przestrzeni oraz 5. potencjał instytucjonalny (ryc. 1.). Wszystkie grupy tworzą razem spójną całość, a obszar ich wzajemnego przenikania kształtuje właśnie potencjał rozwojowy regionu (lub krócej – „potencjał regionalny”).

Ryc. 1. Potencjały regionu uwzględnione w badaniu

Sytuacja demograficzna stanowi jedno z podstawowych wewnętrznych uwarunkowań rozwoju, gdyż mieszkańcy są zarówno twórcami i realizatorami działań, jak i odbiorcami ich efektów. Dlatego optymalna struktura demograficzna względem płci i wieku stanowi podstawę prawidłowego rozwoju obszarów. Równie ważnym czynnikiem jest jakość zasobów ludzkich i umiejętność współpracy. Szczególnie wykształcenie oraz ciągłe podnoszenie kwalifikacji są ważnymi czynnikami i generatorami rozwoju regionów i kraju.

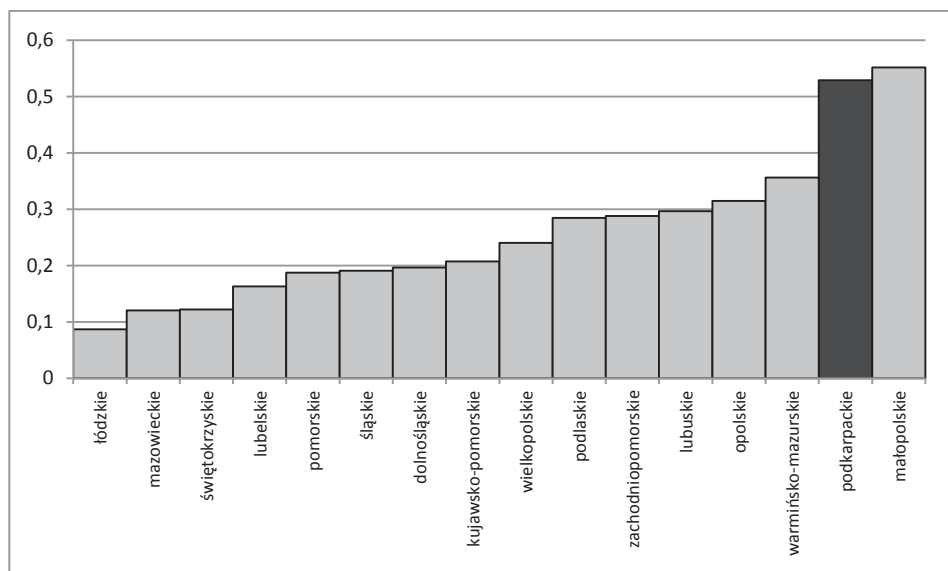
Obliczony na podstawie piętnastu mierników² syntetyczny wskaźnik potencjału społeczno-demograficznego lokuje województwo podkarpackie na 10. miejscu w kraju (ryc. 2). Co prawda w zakresie samej charakterystyki demograficznej sytuacja Podkarpacia jest korzystna na tle innych regionów – przede wszystkim w związku z relatywnie wysokim poziomem dzietności kobiet oraz jednym z najwyższych w Polsce wskaźników przeciętnego dalszego trwania życia – ale w zakresie niektórych elementów związanych z wyposażeniem w infrastrukturę społeczną jest znacznie poniżej średniej krajowej. Zróżnicowanie wewnątrzregionalne pozwala wskazać kilka obszarów o wyraźnie wyższym potencjale społeczno-demograficznym niż przeciętna w regionie. Należą do nich: Rzeszów i ośrodki subregionalne, północno-zachodnia część województwa oraz Bieszczady. Korzystna sytuacja w największych ośrodkach miejskich powiązana jest z wysoką koncentracją różnych instytucji edukacyjnych, kulturowych i rozrywkowych oraz wysokim udziałem osób z wyższym poziomem wykształcenia. Dobra pozycja północno-zachodnich obszarów województwa wynika z wyższego wskaźnika urbanizacji oraz wyższego uprzemysłowienia; są to czynniki, które zawsze stymulują rozwój instytucji z zakresu infrastruktury społecznej oraz wymagają osób z wyższym poziomem wykształcenia. Z kolei dobra pozycja powiatów bieszczadzkiego i leskiego wynika z niskiej gęstości zaludnienia – wówczas większość wskaźników określających nasycenie różnych instytucji na liczbę ludności uzyskuje wysokie wartości.

Ryc. 2. Ranking województw według potencjału społeczno-demograficznego

² Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców, wskaźnik obciążenia demograficznego, współczynnik feminizacji, saldo migracji, wskaźnik wykształcenia, kształcenie ustawiczne dorosłych, wskaźnik edukacji przedszkolnej, wskaźnik liczby osób przypadających na 1 łóżko szpitalne, wskaźnik liczby ludności przypadającej na 1 lekarza, wskaźnik liczby ludności na 1 miejsce w kinach stałych, wskaźnik liczby ludności na 1 placówkę biblioteczną, wskaźnik liczby woluminów w bibliotekach na 1000 mieszkańców, wskaźnik frekwencji wyborczej, wskaźnik aktywnych organizacji pozarządowych, poziom wynagrodzeń.

Potencjał przyrodniczo-kulturowy kształtuje możliwości rozwoju turystyki i rekreacji, a same uwarunkowania przyrodnicze determinują w dużej mierze rozwój sektora rolno-leśnego. Według syntetycznego wskaźnika potencjału przyrodniczo-kulturowego, który obliczono na podstawie siedmiu mierników szczegółowych³, województwo podkarpackie zajmuje 2. miejsce w kraju (ryc. 3). Wynika to zarówno z wysokiego odsetka powierzchni chronionych (w tym dwa parki narodowe) i wysokiej lesistości, a także aktywności społeczno-kulturowej mieszkańców. Najwyższy potencjał przyrodniczo-kulturowy mają obszary górskie oraz północno-wschodnia część regionu. Można stwierdzić, że potencjał przyrodniczo-kulturowy województwa podkarpackiego stanowi największy niematerialny zasób regionu.

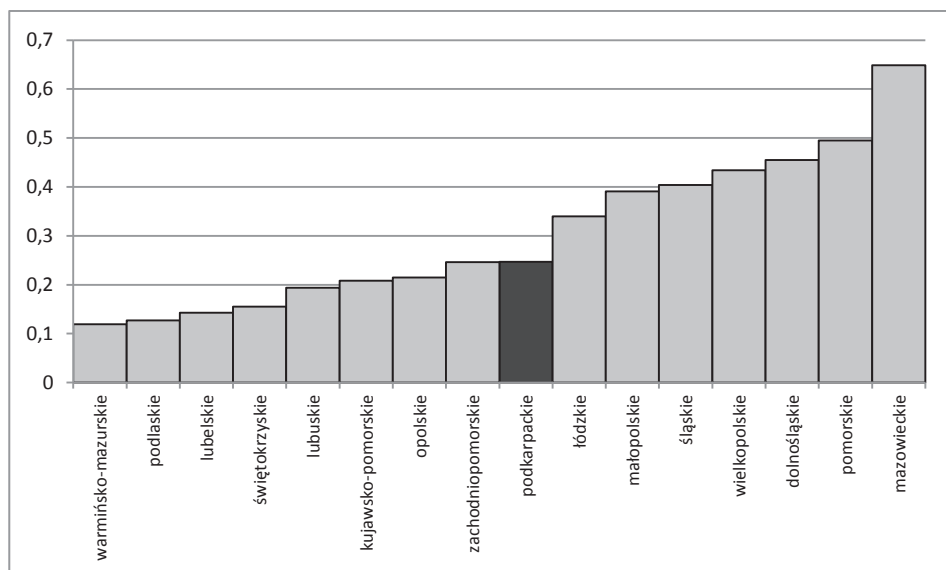

Ryc. 3. Ranking województw według potencjału przyrodniczo-kulturowego

Uwarunkowania gospodarczo-finansowe w znacznej mierze wpływają na przebieg procesów społecznych oraz na tempo przemian infrastrukturalnych. Charakter, struktura i poziom rozwoju gospodarczego decydują o kształcie przestrzeni lokalnej lub regionalnej oraz o kierunkach, mechanizmach i tempie przekształceń tej przestrzeni (Gorzym-Wilkowski, 2006). Wysokie endogeniczne zdolności rozwoju gospodarczego obszaru, wyrażające się korzystną strukturą PKB, wysokim nasyceniem podmiotami gospodarczymi, niskim poziomem bezrobocia, stanowią podstawowy element przy zdobywaniu przewagi konkurencyjnej w skali regionalnej i krajowej oraz pozyskiwaniu zewnętrznych środków finansowych.

³ Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona, lesistość w %, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice, członkowie zespołów artystycznych, zwiedzający muzea i oddziały, członkostwo w klubach sportowych, członkostwo w klubach zainteresowań.

Analogicznie do dwóch wcześniej omówionych potencjałów opracowano syntetyczny wskaźnik potencjału gospodarczego na podstawie czternastu mierników⁴. Województwo podkarpackie zajęło 8. pozycję w kraju (ryc. 4). Wynika to ze zrównoważonej struktury gospodarczej, relatywnie wysokich wydatków na sferę badawczo-rozwojową oraz korzystnych zmian w strukturze PKB. Potencjał gospodarczy województwa odbiega od najsilniejszych regionów, ale cechuje go stosunkowo wysoka dynamika wzrostu. Najwyższym potencjałem gospodarczym charakteryzuje się Rzeszów z powiatem rzeszowskim i łańcuckim, Przemyśl, Krosno oraz północno-zachodnia, przemysłowa część regionu. Z kolei szczególnie niskie wartości wskaźnika stwierdzono w powiatach: nizańskim, kolbuszowskim, lubaczowskim, brzozowskim i leskim.

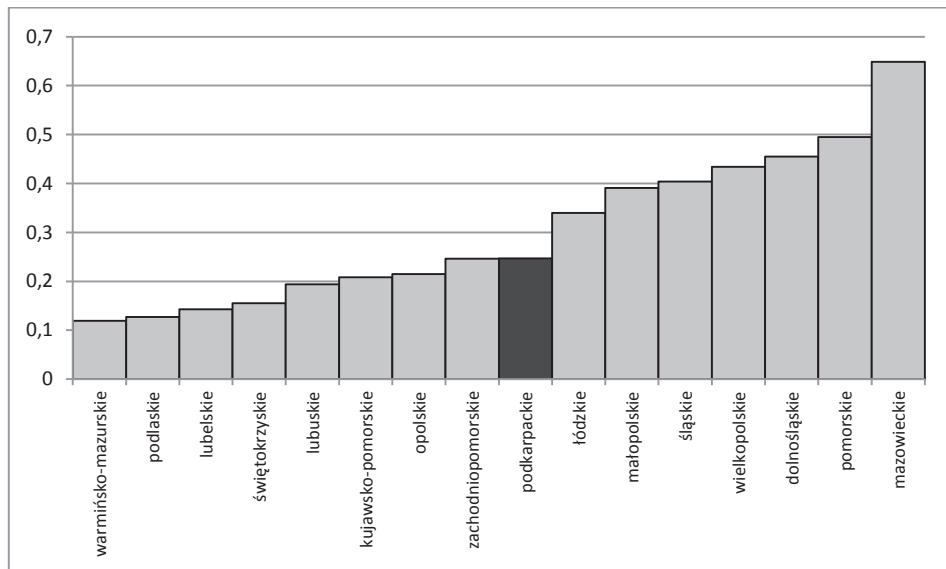
Ryc. 4. Ranking województw według potencjału gospodarczego

Potencjał przestrzeni jest kształtowany przez dystans i lokalizację. Według Bańskiego (2008: 116) „atrakcyjna lokalizacja jest podstawowym elementem sukcesu gospodarczego obszarów wiejskich”. Choć nie należy zapominać, że „położenie geograficzne sprzyja, lecz nie gwarantuje sukcesu w rozwoju gospodarczym” (Wilkin, 2003: 51).

Z przeprowadzonych wywiadów jednoznacznie wynika, że dostępność komunikacyjna regionu jest jednym z kluczowych problemów utrudniających jego właściwy rozwój społeczno-gospodarczy. Wszyscy rozmówcy wskazywali na trudności komunikacyjne wewnątrz

⁴ PKB per capita, wskaźnik produktywności pracy, struktura sektorowa wartości dodanej brutto, wskaźnik przedsiębiorczości, wskaźnik przeżywalności podmiotów gospodarczych, zatrudnienie według działów PKD, stopa bezrobocia, nakłady na działalność innowacyjną, udział przedsiębiorstw w finansowaniu działalności badawczo-rozwojowej, liczba patentów na 1 mln ludności, udział przedsiębiorstw wysokiej i średniowysokiej techniki, wskaźnik poziomu komercjalizacji innowacji, udział podmiotów należących do klastrów gospodarczych.

regionu (głównie kierunek północ-południe) oraz na ograniczoną dostępność od strony Lublina i Warszawy. Dostępność poprawia się głównie dzięki autostradzie A4 i zmodernizowanemu portowi lotniczemu Rzeszów-Jasionka. Również inne elementy przestrzeni sytuują się na niskim poziomie, dlatego syntetyczny wskaźnik potencjału przestrzeni obliczony na podstawie sześciu mierników⁵ lokuje województwo na jednym z ostatnich miejsc w kraju (ryc. 5). Wszystkie zastosowane wskaźniki cząstkowe mają wyraźnie miejski charakter, dlatego ich najwyższe wartości osiągnęte są w miastach oraz w północno-zachodniej, najbardziej zurbanizowanej części regionu.

Ryc. 5. Ranking województw według potencjału przestrzeni

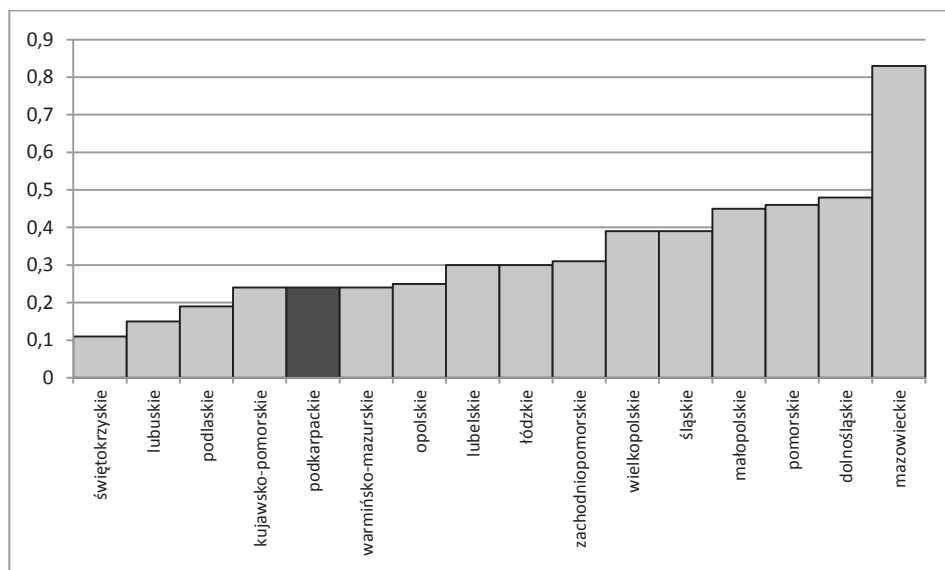
Potencjał instytucjonalny wynika wprost z zasobów kapitału ludzkiego i podmiotów działających w branżach naukowych i innowacyjnych. Ogółem syntetyczny wskaźnik tego potencjału wyznaczony na podstawie 13 wskaźników jest niski⁶ (ryc. 6). W roku 2012 na obszarze woj. podkarpackiego działało 15 szkół wyższych. Największe jednostki zlokalizowane były w stolicy regionu (Uniwersytet Rzeszowski i Politechnika Rzeszowska oraz kilka prywatnych szkół wyższych). Lokalizacja dużych uczelni w Rzeszowie powoduje, iż region cechuje się bardzo monocentryczną strukturą szkolnictwa wyższego – kształcą się tam

⁵ Wskaźnik gęstości sieci dróg na 100 km², wskaźnik urbanizacji, wskaźnik salda przepływów, miejsca noclegowe w turystyce, jakość bazy noclegowej, liczebność zwiedzających wystawy.

⁶ Struktura kierunków wydatkowania środków B+R, liczba pracujących w sektorze B+R, zasoby ludzkie w Nauce i Technice, specjalizacja naukowa, udział nakładów na badania i rozwój w PKB, studenci szkół wyższych na 10 tys. ludności, absolwenci szkół wyższych na 10 tys. ludności, słuchacze studiów podyplomowych i uczestnicy studiów doktoranckich na 10 tys. ludności, wyposażenie gospodarstw domowych w niektóre przedmioty trwałego użytkowania w % ogółu gospodarstw domowych, wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w przedsiębiorstwach, instytucje otoczenia biznesu na 10 tys. mieszkańców.

trzech na czterech studentów. Ośrodek rzeszowski posiada relatywnie niewielki potencjał edukacyjny w porównaniu z innymi miastami w kraju, ale tempo jego rozwoju w ostatnich latach było największe w kraju. W Rzeszowie struktura osób kończących studia jest prawie identyczna jak w całej Polsce, co oznacza, że 14% kończy kierunki pedagogiczne, 9% humanistyczne, 17% społeczne, 8% medyczne, 7% ścisłe, 10% inżynierijno-techniczne oraz 35% ekonomię i administrację.

W województwie podkarpackim działają 53 jednostki prowadzące działalność B+R. Zatrudnienie w strefie B+R pozostaje na jednym z najniższych poziomów w kraju, jednakże w ostatnich kilkunastu latach obserwuje się znaczny wzrost liczby placówek (np. w 2000 roku było ich 41) i tym samym liczby osób w nich zatrudnionych. Do pozytywnych cech tego sektora należy zaliczyć korzystną strukturę nakładów na jego działalność, gdyż znacznie ponad połowa środków pochodzi z sektora gospodarczego, a nie z budżetu państwa.

Ryc. 6. Ranking województw według potencjału instytucjonalnego

ROLA I PRZYSZŁOŚĆ POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH – DYSKUSJA

Kluczowym potencjałem rozwojowym województwa jest gospodarka, w tym przede wszystkim przemysł o zróżnicowanej strukturze gałęziowej, koncentrujący się w środkowej i północnej części regionu. Rozwój przemysłu w województwie podkarpackim jest silnie związany z tradycjami Centralnego Okręgu Przemysłowego i Karpackiego Zagłębia Naftowego oraz z dynamiczną industrializacją regionu w okresie socjalizmu. Aktualnie intensywny rozwój przemysłu obserwowany jest szczególnie w SSE Euro-Park Mielec

(Domański, Gwosdz, 2005). Rozwojowi przemysłu sprzyja zaplecze infrastrukturalne i dobrze przygotowane kadry organizacyjno-techniczne. Cechą regionu jest duża elastyczność przedsiębiorców w zakresie dostosowywania się do aktualnych potrzeb rynku oraz duże spektrum gałęziowe przemysłu (wydobywczy, rolno-spożywczy, farmaceutyczny, chemiczny, elektromaszynowy, lotniczy, informatyczny, meblarski). Na uwagę zasługuje też stosunkowo duże rozproszenie podmiotów produkcyjnych; w regionie zidentyfikowano 9 biegunów wzrostu (*Strategia Rozwoju Województwa...*, 2013), co może sprzyjać równoważeniu rozwoju regionu w ujęciu przestrzennym.

Warto w tym miejscu podkreślić, że cechą województwa podkarpackiego jest radialno-koncentryczny układ głównych ośrodków miejskich, stanowiących bieguny wzrostu. Powinno to sprzyjać policentrycznemu rozwojowi regionu i transferowi innowacji na tereny wiejskie. Ogólnie rozmieszczenie i układ sieci osadniczej, z wyjątkiem terenów pogranicza, należy ocenić pozytywnie. Jednakże diagnoza współczesnego rozwoju wskazuje na nadmierną koncentrację efektów ekonomicznych w obszarze Rzeszów-Łańcut.

Szczególna rola w strukturze przemysłu przypada przemysłowi lotniczemu (klastry: „Dolina Lotnicza”, „Avia-SPLot” i „Lotnictwo Lekkie i Ultralekkie”) oraz przemysłowi wysokich technologii wraz z podmiotami z zakresu usług informatycznych (np. Asseco i wiele innych drobnych firm). Taki kierunek rozwoju wynika z tradycji przemysłu lotniczego w regionie, silnego ośrodka akademickiego kształcącego kadry techniczne oraz dużej dynamiki przedsiębiorstw z branży IT. Branża informatyczna staje się coraz silniejsza i stanowić będzie bardzo istotny czynnik rozwoju regionu. Pomijając krótkookresowe zachwiania koniunktury, można przyjąć, że rozwój lotnictwa jest raczej kierunkiem niezagrażonym i można oczekiwać wzrostu dynamiki zapotrzebowania na produkty lotnicze. Ważnym momentem będzie finalizacja przetargu dotycząca śmigłowców dla wojska, który może wzmocnić rozwój polskiej myśli technologicznej. O roli przemysłu lotniczego w regionie świadczą następujące fakty:

- 90% krajowego potencjału przemysłu lotniczego skupione jest w Dolinie Lotniczej;
- inwestycje w Dolinie Lotniczej w ostatniej dekadzie wyniosły ponad 1,5 mld USD;
- produkty lotnicze z województwa podkarpackiego są montowane w najbardziej znanych markach samolotów pasażerskich i wojskowych;
- oczekuje się dynamicznego wzrostu zatrudnienia w firmach lotniczych regionu;
- w regionie rozwija się produkcja związana z lotnictwem lekkim i ultralekkim;
- przemysł lotniczy jest wsparty przez system edukacji i szkolnictwa wyższego oraz wyspecjalizowane jednostki naukowo-badawcze (przede wszystkim w strukturze Politechniki Rzeszowskiej).

Ważnym elementem jest duża dywersyfikacja w dominujących sektorach gospodarki w wyznaczonych na poziomie strategicznym dziewięciu biegunach wzrostu. Wśród nich duże znaczenie ma sektor rolniczy (biegun: Jarosław-Przeworsk), przemysłowy (bieguny: Dębica-Ropczyce, Krosno, Mielec, Tarnobrzeg, Sanok-Lesko, Stalowa Wola) i usługowy (Przemysł, Rzeszów-Łańcut). Tak zdywersyfikowana struktura gospodarki w najważniejszych dla rozwoju regionu biegunach wzrostu, wspomagana zróżnicowaniem funkcjonalnym obszarów wiejskich (rolnictwo, turystyka, mieszkalnictwo, produkcja biomasy i innych

odnawialnych źródeł energii etc.) stanowi bardzo ważny atut województwa podkarpackiego. Kluczowe jest wykorzystanie tego zróżnicowania, tej komplementarności różnych obszarów względem pełnionych przez nie funkcji rozwojowych. Wydaje się, że sieć powiązań pomiędzy różnymi firmami i różnymi biegunami wzrostu stanowić może odpowiednie narzędzie w racjonalnym planowaniu strategicznym.

Drugim co do ważności po potencjale gospodarczym wydaje się potencjał demograficzno-społeczny. Rozwój regionu będzie opierał się na młodym i aktywnym społeczeństwie przywiązanim mentalnie do miejsca zamieszkania. Poważnym wyzwaniem jest stworzenie odpowiednich warunków życia i pracy dla młodych ludzi, które zahamują ich odpływ do innych regionów w kraju i za granicę. Niestety w nadchodzących latach oczekuje się niekorzystnych procesów demograficznych, co będzie wymagało zmian w polityce społecznej regionu (wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym, bezrobocie, ubytek naturalny) i polityce zatrudnienia. Region był dotychczas obszarem „emisji” młodych, aktywnych i na ogół dobrze wykształconych osób, dlatego osłabienie tego procesu powinno być jednym z głównych zadań w nadchodzących latach. Zwrócić też trzeba uwagę na konieczność optymalizacji struktury wykształcenia na poziomie wyższym i technicznym, tak aby odpowiadała ona potrzebom regionalnego rynku pracy. Dzięki temu możliwe jest zmniejszenie liczby migrujących. Należy jednak zauważyć, że pozytywną cechą migracji czasowych jest kształtowanie przez osoby powracające nowych wzorców przedsiębiorczości.

Analiza potencjałów regionalnych potwierdziła powszechnie znaną cechę województwa podkarpackiego jako regionu o wysokich walorach przyrodniczo-kulturowych. Powinny one odgrywać kluczową rolę w rozwoju obszarów wiejskich i niektórych małych miast. Nie należy jednak przeceniać tej cechy, bo peryferyjne położenie regionu i niski poziom dostępności komunikacyjnej, raczej niski wewnętrzny popyt na usługi turystyczne i rekreacyjne oraz konkurencyjność w tym zakresie południowej części województwa małopolskiego ograniczają możliwości wykorzystania potencjału przyrodniczo-kulturowego Podkarpacia. Mogą one wzrosnąć po zwiększeniu poziomu dostępności komunikacyjnej regionu z Warszawy.

Rozwój południowej części regionu nie może być postrzegany wyłącznie przez pryzmat turystyki wykorzystującej zasoby przyrodniczo-kulturowe. Rozwojowi turystyki powinien towarzyszyć rozwój podmiotów tworzących z nią sieci współpracy (zdrowa żywność, przetwórstwo rolno-spożywcze, zielona energia, transport itp.). Konieczna jest też poprawa jakości usług turystycznych, różnicowanie jej form (turystyka lecznicza, kwalifikowana, agroturystyka, zielone szkoły itd.) oraz marketing. Brakuje też, poza Bieszczadami, silnej promocji atrakcyjnych obszarów oraz nie wypracowano dobrze „opakowanego” produktu turystycznego. Oferta turystyczna jest raczej uboga, na niskim poziomie i mało zróżnicowana, co odpycha potencjalnych usługobiorców.

Potencjały instytucjonalny i potencjał przestrzeni mają charakter uzupełniający inne grupy potencjałów. Jednakże można oczekiwać, że ich znaczenie wzrośnie. Chodzi między innymi o poprawę dostępności komunikacyjnej regionu, która zredukuje zjawisko jego marginalizacji i zwiększy możliwości nowych inwestycji. Jednym z priorytetów powinno być ułatwienie tranzytu z Zachodnią Ukrainą, a szczególnie aglomeracją lwowską, która może stać się dużym rynkiem zbytu dla produktów i usług oferowanych przez Podkarpacie.

Przyszłość potencjałów rozwojowych województwa podkarpackiego była jednym z tematów dyskusji z uczestnikami wywiadów grupowych (przedstawiciele lokalnej i regionalnej administracji, samorządu, organizacji pozarządowych, naukowcy i przedsiębiorcy). Uzyskane wnioski pozwoliły ocenić siłę wpływu analizowanych potencjałów na rozwój regionu według trzech scenariuszy: optymistycznego, pesymistycznego i najbardziej prawdopodobnego (tab. 1). W badaniu scenariuszowym wykorzystano wiedzę ośmiu ekspertów.

Tab. 1. Rola potencjałów rozwojowych w perspektywie 2020 r. w woj. podkarpackim wg ekspertów (zakres od „5” – bardzo pozytywna do „-5” – bardzo negatywna)

Potencjał	Średnia siła wpływu		
	scenariusz optymistyczny	scenariusz pesymistyczny	scenariusz najbardziej prawdopodobny
Demograficzno-społeczny	3,8	-2,3	2,4
Przyrodniczo-kulturowy	3,6	-1,8	3,0
Gospodarczy	4,1	-1,8	3,1
Przestrzeni	3,9	-2,8	1,6
Instytucjonalny	3,8	-2,1	2,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ekspertów

W scenariuszu optymistycznym największą siłą oddziaływania charakteryzuje się potencjał gospodarczy. Ekspertcy wskazali, że potencjał ten powinien odgrywać kluczową rolę przy założeniu korzystnych procesów rozwojowych w regionie. Ważną rolę ma odegrać też potencjał przestrzeni, w tym przede wszystkim poprawa dostępności komunikacyjnej poprzez modernizację dróg i zakończenie inwestycji autostradowej. Najmniejsze znaczenie w scenariuszu optymistycznym ma potencjał przyrodniczo-kulturowy, którego rola może wzrosnąć dopiero po wzmocnieniu pozostałych czterech potencjałów. Należy podkreślić, że siła wpływu we wszystkich pięciu potencjałach jest mało zróżnicowana, co świadczy o istotności każdego z nich.

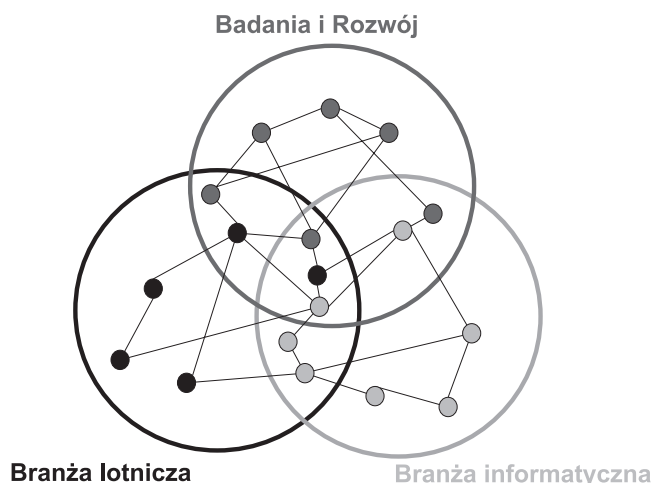
W scenariuszu pesymistycznym zdecydowanie największą siłą wpływu dotyczy potencjału przestrzeni. Chodzi tu przede wszystkim o poziom dostępności komunikacyjnej; brak jej poprawy będzie negatywnie oddziaływał na inne potencjały rozwojowe regionu. Stosunkowo dużą negatywną siłą oddziaływania będzie charakteryzował się potencjał demograficzno-społeczny, co będzie wynikało głównie z odpływu migracyjnego młodych i przedsiębiorczych osób.

W scenariuszu najbardziej prawdopodobnym największą siłą oddziaływania będą cechowały się potencjały gospodarczy i przyrodniczo-kulturowy. Ekspertcy przewidują zatem omówiony wcześniej rozwój sektora przemysłowego i turystyki opartej na wysokich walorach przyrodniczo-kulturowych. Relatywnie istotną rolę odegra też potencjał demograficzno-społeczny i instytucjonalny, natomiast małe znaczenie przypisano potencjałowi przestrzennemu, co jest bardzo niekorzystnym zjawiskiem. Wynika z tego, że eksperci oczekują pogłębiającej się peryferyzacji regionu w związku z niewystarczającą poprawą poziomu dostępności komunikacyjnej, ograniczonym rozwojem infrastrukturalnym i stabilizacją granicy wschodniej jako bariery przestrzennej.

WNIOSKI

Kluczową rolę w regionie odgrywa potencjał gospodarczy i społeczno-demograficzny. Z przeprowadzonych analiz i badań społecznych wynika jasno, że największe szanse w zakresie rozwoju województwa podkarpackiego wiąże się z przemysłem lotniczym, informatycznym i turystyką. Przemysł lotniczy, zdaniem większości pytaných, ma stanowić niekwestionowaną podstawę rozwoju regionu, zaś turystyka może stać się istotną branżą rozwojową, jeśli zaistnieją przy tym określone uwarunkowania. Potwierdza to też szereg innych opracowań wykonywanych na zlecenie władz samorządowych w zakresie identyfikacji branż kluczowych dla rozwoju regionu. Panuje ogólna zgoda w odniesieniu do przemysłu lotniczego i usług teleinformatycznych jako sektorów wielkiej szansy dla regionu (*Podkarpackie dla inwestorów...*, 2012).

Przemysł lotniczy jest unikatową specjalizacją województwa podkarpackiego, która wraz z branżą informatyczną i zapleczem B+R może stworzyć „Sieć Innowacyjnych Przedsiębiorstw”. Zaplecze naukowo-badawcze tworzą uczelnie rzeszowskie, w tym przede wszystkim Politechnika Rzeszowska oraz grupa uczelni technicznych i jednostek naukowo-badawczych spoza regionu. Przedsiębiorstwa branży informatycznej powinny dostarczać swoje usługi i produkty branży lotniczej, która z kolei powinna wykształcić kierunki produkcji gwarantujące trwałość i konkurencyjność (ryc. 7). Prawdopodobnie w dłuższej perspektywie czasu tutejszy przemysł lotniczy wypracuje własne produkty, które będą gwarantowały stabilność tej branży i większe korzyści finansowe. Pozostałe branże przemysłowe (przemysł chemiczny, farmaceutyczny, rolno-spożywczy, odlewniczy) będą również odgrywały istotną rolę, ale nie w takim stopniu jak branża lotnicza i informatyczna.

Ryc. 7. Model „Sieci Innowacyjnych Przedsiębiorstw”

Turystyka jest branżą „uśpioną”. Wykorzystanie tego potencjału będzie możliwe dopiero po poprawie dostępności komunikacyjnej regionu oraz po wykonaniu szeregu inwestycji

w infrastrukturze turystycznej i okołoturystycznej. Potencjał tkwi także w rolniczej przestrzeni produkcyjnej (przede wszystkim środkowowschodnia część regionu), głównie w zakresie produkcji roślinnej. Jego należyte wykorzystanie będzie możliwe po poprawie struktury agrarnej, wzroście specjalizacji produkcji oraz po wzmocnieniu rynku zbytu dla produktów rolnych.

Zidentyfikowany potencjał gospodarczy i związana z nim specjalizacja branży lotniczej powinny zatem stanowić kluczowy element zainteresowania w polityce rozwojowej. Należy stwarzać wszelkie udogodnienia dla rozwoju przedsiębiorczości szczególnie w tym zakresie. Dynamiczny rozwój branży B+R, w tym akademickiego ośrodka rzeszowskiego, należy wzmocniać silnymi powiązaniem z lokalną przedsiębiorczością, która może współfinansować niektóre badania bezpośrednio wykorzystywane przez praktykę. Należy stworzyć dogodne warunki do współpracy przemysłu lotniczego (w tym także lekkiego i ultralekkiego) z podmiotami wyspecjalizowanymi w zakresie technologii informatycznych. Mogą to być różnorodne zachęty podnoszące atrakcyjność współpracy (zwolnienia podatkowe, wspólne projekty, ułatwienia inwestycyjne). Obydwa sektory powinny być wspierane przez instytucje z zakresu B+R. W perspektywie utworzona sieć współpracy powinna wypracować kompletny produkt lotniczy ograniczający podatność na zmiany koniunktury.

Inne branże gospodarki mają mniejsze znaczenie, ale odgrywają istotną rolę w kształtowaniu wielokierunkowego rozwoju regionu. Wydaje się, że mogą one stanowić specjalizacje poszczególnych biegunów wzrostu i przyczyniać się do dalszego zwiększania policentrycznego rozwoju Podkarpacia. Należy przy tym koncentrować wsparcie dla MŚP w branżach i miejscach, gdzie już widać zalążki oddolnej przedsiębiorczości. Pozwoli to zatrzymać najaktywniejsze osoby w regionie. Koncentracja podmiotów innowacyjnych w stolicy regionu jest pod każdym względem uzasadniona, jednakże należy je również rozwijać w pozostałych biegunach wzrostu, przede wszystkim w zakresie specjalizacji tych biegunów.

Przyrodniczo-kulturowy potencjał południowej części regionu można zwiększać poprzez różnicowanie i większą specjalizację związanej z nim turystyki i rekreacji. Chodzi przede wszystkim o wykorzystanie unikatowego charakteru Bieszczad w turystyce masowej, rozwój usług rehabilitacyjno-opiekuńczych dla osób starszych w ośrodkach sanatoryjnych oraz rozwój turystyki wyspecjalizowanej (narciarstwo, turystyka rowerowa, zielone szkoły itp.) w Beskidzie Niskim. Warunkiem koniecznym dla wykorzystania potencjału turystycznego południowej części regionu jest poprawa wewnętrznej dostępności komunikacyjnej w układzie północ-południe oraz dostępności zewnętrznej z kierunku Warszawy i Lublina.

Literatura References

- Bański, J. (2008). Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego – koncepcja i diagnoza. *Studia Obszarów Wiejskich*, 14, Warszawa: IGiPZ PAN, PTG.
- Domański, B., Gwosdz, K. (red.). 2005. *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej*. Mielec 1995–2005. Kraków: IGiP UJ, ARP o/Mielec.
- Gorzela, G., Jałowicki, B. (2000). Konkurencyjność regionów. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, 7–24.

- Gorzym-Wilkowski, W.A. (2006). *Gospodarka przestrzenna samorządu terytorialnego. Zarys*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Podkarpackie dla inwestorów – analiza ekonomiczna możliwości inwestycyjnych w województwie podkarpackim 2010–2012* (2012). Rzeszów: INNpuls.
- Sobala-Gwosdz, A. (2005). *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020* (2013). Rzeszów: Samorząd Województwa Podkarpackiego.
- Ślusarz, G. (2005). *Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożenia marginalizacją na przykładzie województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Wydawnictwa Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Wilkin, J. (2003). Peryferyjność i marginalizacja w świetle nowych teorii rozwoju (nowa geografia ekonomiczna, teoria wzrostu endogennego, instytucjonalizm). W: A. Bołtromiuk (red.). *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 44–52.

Prof. Jerzy Bański jest kierownikiem Zakładu Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Pełni również wiele funkcji w krajowych i międzynarodowych organizacjach – przez ostatnie 6 lat był przewodniczącym Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Kierował ponad 40 projektami naukowymi i aplikacyjnymi. Jest autorem lub współautorem około 270 publikacji naukowych w wydawnictwach krajowych i zagranicznych.

Prof. Jerzy Bański, Ph.D., is Head of the Department of Rural Geography and Local Development, Institute of Geography and Spatial Organization PAS. He also holds lot of functions in national and international organizations – for the last six years he has been Chairman of the Main Board of the Polish Geographical Society. Led more than 40 scientific and applied projects. He is the author or co-author of about 270 scientific publications in national and international publications.

Adres/adress:

Zakład Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda 51/55, 00–818 Warszawa, Polska
jbanski@twarda.pan.pl

Dr Konrad Czapiewski jest adiunktem w Zakładzie Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Jednocześnie pełni funkcję Skarbnika Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Bierze czynny udział w licznych krajowych i międzynarodowych projektach badawczych i aplikacyjnych. Jest autorem lub współautorem ponad 80 publikacji naukowych, w tym kilku monografii.

Konrad Czapiewski, Ph.D., works as a senior researcher in the Department of Rural Geography and Local Development, Institute of Geography and Spatial Organization PAS. At the same time he is a Treasurer of the Main Board of the Polish Geographical Society. He actively participates in numerous national and international research and applied projects. He is the author or co-author of over 80 scientific publications, including several monographs.

Adres/adress:

Zakład Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda 51/55, 00–818 Warszawa, Polska
konrad@twarda.pan.pl

Mgr Marcin Mazur jest pracownikiem naukowym w Zakładzie Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Pełni również funkcję członka Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Z wykształcenia kartograf. Ma na koncie czynne uczestnictwo w wielu projektach naukowych i aplikacyjnych dotyczących analiz przestrzennych.

Marcin Mazur, MSc. is a researcher in the Department of Rural Geography and Local Development, Institute of Geography and Spatial Organization PAS. He is also a member of the Main Board of the Polish Geographical Society. Cartographer by education. He has actively participated in a number of research and applied projects.

Adres/adress:

Zakład Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda, 51/55, 00–818 Warszawa, Polska
m.mazur@twarda.pan.pl